

16. Lessing D. The Four-Gated City : a novel / Doris Lessing. – (Children of Violence). – New York : HarperCollins ebooks. – 2010. – 672 p.
17. Lightfoot M. J. 'Breakthrough in The Golden Notebook / Marjorie J. Lightfoot // Studies in the Novel. – 1975. – Vol. 7. – Iss. 2. – P. 277-284.
18. Saraçoğlu S. A 'New Form' Derived out of 'Formlessness' in Doris Lessing's The Golden Notebook / Semra Saraçoğlu // Ekev akademi dergisi. – 10 Sayı: 26. – 2006. – S. 141-146.
19. Schlueter P. The Golden Notebook / Paul Schlueter // Doris Lessing ; ed. by H. Bloom. – (Bloom's Modern Critical Views). – Broomall : Chelsea House Publishers. – P. 27-60.
20. Schweickart P. P. Reading a Wordless Statement: the Structure of Doris Lessing's The Golden Notebook / Patrocínio P. Schweickart // Modern Fiction Studies. – Iss. 31. – 1985. – P. 263-279.
21. Segal R. A. Jung on Mythology / Robert A. Segal. – Princeton: Princeton University Press, 1998. – 288 p.

Summary. At the beginning of the article the author quotes the British Nobel Prize winner Doris Lessing emphasizing the importance of the composition of her most celebrated novel *The Golden Notebook* and argues that the compositions of some of her other novels are equally expressive. The compositions and plots of *The Golden Notebook*, *The Summer Before the Dark* and *The Children of Violence* series are further analyzed and compared. The author argues that all the three are based on the same archetypal quest pattern depicting the heroine's Jungian individuation, or personal growth process, which is reflected compositionally in the quaternary based text design, where the final, fifth, element (the internal *Golden Notebook*, the chapter *Maureen's Flat* in *The Summer Before the Dark* and the last novel in the *Children of Violence* series, *The Four-Gated City*) is presented as the quintessence of the previous four. The archetypal quest plot contains in these three novels by Doris Lessing such motifs and patterns as the heroine's dissatisfaction with her own life despite her outward wellbeing (exposition), changing social roles when crossing the borders of the literary space, meetings, liaisons and partings with several animus feature bearing male characters (story) as well as symbolic death and rebirth, which invariably take place in a special secluded space with the features of the Jungian *temenos* (climax) and the heroine's return to social life (*dénouement*). Finally, the pivotal images are highlighted which symbolize the heroine achieving her wholeness and selfhood as a result of the individuation process, which include the golden notebook, the seal and the four-gated city. Some aspects related to the manifestation of animus and persona archetypes in these three novels are also touched upon. The compositions and plots of the analyzed novels, as well as their chronotops, are looked upon as specific means of Doris Lessing's psychologism.

Key words: composition, plot, motif, archetype, animus, persona, self.

Отримано: 23.07.2014 р.

УДК 811.161. 2'373.7:821.161.2-1

Місінькевич О.М.

КОНЦЕПТ «СЕРЦЕ» У ДИНАМІЦІ ІНДИВІДУАЛЬНОГО ХУДОЖНЬО-ОБРАЗНОГО СМИСЛОТВОРЕННЯ У СИСТЕМІ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ НЕОКЛАСИКІВ

У статті йдеться про особливості мовної репрезентації концепту «серце» у художньому дискурсі. Аналізуються мовностилістичні засоби, за допомогою яких розкриваються індивідуально-авторські особливості мовної картини світу поетів-неокласиків.

Ключові слова: концепт, мовна картина світу, концептуальний простір.

Постановка наукової проблеми та її значення. Мовна картина світу як лінгвально модельована сума інтелектуальних уявлень народу про буття є важливим компонентом національної культури, оскільки виступає уособленням чуттєвого відображення, світосприйняття через призму раніше нагромадженого досвіду і його творче переосмислення. Зосередження уваги мовознавців на дослідженні вербального наповнення концептуальної мовної картини світу сприяє розширенню уяви про структурно-семантичний обсяг національної мови, висуває когнітивний аспект на перший план в осмисленні історичного досвіду нації, ославленого в тих чи інших типах текстів, зокрема поетичних.

Лінгвістична мотивація феномену неокласичного тексту перебуває в площині методології мовознавства, у якій ідіостилістична проблематика відзначена синкретизмом екстра- та інтра-лінгвальних критеріїв.

Мовний світ поетів-неокласиків ґрунтовно осмислений в літературно-критичних працях, нині поставлений у коло актуальних питань українського мовознавства, зокрема прочитання текстів саме в лінгвокультурологічному аспекті.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Висновкові положення деяких дисертацій (В. Башманівський, О. Томчук, Л. Темченко, О. Черевченко, М. Кудряшова, К. Буркут, О. Коваль та ін.), монографічних праць (А. Калетнік), тематичних статей (Л. Масенко, Н. Петриковська, І. Смушчинська, Р. Стефурак, О. Черевченко, Н. Цицалюк), виконаних на цьому мовному матеріалі, спонукають до визнання пріоритетності лінгвокогнітивного підходу, що уможливорює вивчення поетичного слова через концептуальні зв'язки та відношення.

Вивчення концептів культури як репрезентантів мовної картини світу закономірно пов'язується з лінгвостилістичним аналізом текстів (О. Потебня, І. Білодід, С. Єрмоленко, Н. Сокологуб, Л. Мацько, Л. Лисиченко, Л. Шевченко, Н. Слухай та ін.). Праці українських мовознавців такого спрямування забезпечили створення передумов розуміння тексту як мовно-естетичної структури, яка репрезентує культуру за допомогою мовних знаків, що потребує пояснення, тлумачення, зіставлення їх внутрішньоформних якостей з іншими ознаками, виявлення їх характерних загальних та індивідуально-авторських особливостей.

Мета дослідження – з'ясувати особливості вербалізації концепту *серце* у системі мовної картини світу неокласиків.

Мета реалізується через розв'язання таких завдань:

- з'ясувати умови функціонування поетичного слова у системі художнього ідіостилу;
- описати особливості мовної репрезентації концепту *серце* у поетичній картині світу неокласиків;
- вивчити специфіку і зміст концепту *серце* у мовній картині світу, його семантичні зв'язки у концептосфері поетів-неокласиків, динаміку зміни його семантичного наповнення.

Усю сукупність знань про світ, репрезентовану в художніх поетичних текстах, можна розкрити через опис «картини» і «моделі світу». Реальна дійсність відтворюється у вигляді картини світу, яка структурована за допомогою моделі, а та, своєю чергою, може бути репрезентована й суб'єктивована за допомогою інших семіотичних систем, зокрема мови. Вираження моделі світу за допомогою мови є лінгвістичною моделлю світу.

Для сучасної лінгвістики, а саме лінгвопоетики, найсуттєвішим є питання про вияв механізмів взаємодії лінгвістичної (ширше – наукової) моделі світу і тієї моделі, яка базується на зіставленні даних, отриманих внаслідок аналізу простіших рівнів мови, які спостерігаються безпосередньо, з даними, що репрезентують стилеві особливості авторського тексту і – ширше – специфічними рисами української мови, які відбивають особливості національної свідомості.

Вивчення картини світу здійснено, відповідно, тільки в логічному взаємозв'язку з етнічною картиною світу. Носієм цієї картини світу є етнос, її елементами є концепти і концептні конфігурації, а її експонентом слугує етнічна мова (насамперед, її лексика). Отож, знання про світ, зафіксовані в мові конкретної мовної спільноти, утримують і її багатий національно-культурний досвід. Це означає, що кожна мова утворює властиву тільки їй етносферу. Цю думку обстоювали В. фон Гумбольдт, О. Потебня, Л. Щерба, Д. Овсяннико-Куликовський, Н. Комлев, Ж. Соколовська та ін.

Разом із пошуком універсального в концептосферах здійснено узагальнення національно-специфічного в категоризації дійсності. В останньому зусилля зосереджено на вивченні ключових слів у *мовних картинах світу*.

Семантико-когнітивний метод як компонент лінгвокогнітивного підходу є інструментом дослідження у напрямку від семантики мови до концептосфери та забезпечує реалізацію наукових завдань із опертям на поняття мовна картина світу, концептуальна картина світу, мотивованих антропоцентричністю, подієвістю поетичного тексту.

Свого часу серед американських етнолінгвістів була популярною гіпотеза Б. Уорфа про те, що кожна мова не тільки по-своєму неповторним образом створює природу і соціальну діяльність, але й закріплює неповторне світобачення. У той же час досить актуальною і значущою для сучасної етнолінгвістики є проблема моделювання картини світу, світу знань, який властивий тому чи тому етносу.

Картина світу, репрезентована як концептуальна модель світу, охоплює суму знань індивіда, етносу про предмети об'єктивної дійсності. Концептуальна модель світу складається з груп і понять. Формою її вираження є мовна модель світу у вигляді семантичних полів, класів і відношень між ними. Як наслідок – концептуальна модель світу представляє той чи той рівень народного знання про зовнішній світ.

Згідно з дотримуваною у науковій розвідці позицією *мовна картина світу* – це підсистема концептуальної картини світу. Основними одиницями концептуальної картини світу є концепти, що об'єднують образи, поняття, уявлення, настанови й оцінки, втілені в мові за допомогою різних мовних одиниць, насамперед слів і словосполучень.

Разом із пошуком універсального в концептосферах здійснено узагальнення національно-специфічного в категоризації дійсності. В останньому зусилля зосереджено на вивченні ключових слів у мовних картинах світу.

Вивчення мови в межах лінгвокультурних парадигм, зосередження уваги на культурному компоненті мовного знака дають підстави зробити висновки, що навіть у період інтенсивних лінгвістичних досліджень людство втрачає компоненти концептів, відображених у мові. Разом з компонентами концептів втрачено і наші уявлення про світосприйняття в минулому. Усвідомлення цієї тенденції зумовлює сучасний інтерес до слова, ідіоми як згорнутих текстів, а також до ритуальних, сакральних, формульних текстів, які зберегли уявлення про світ, редуковані чи втрачені іншими жанрами [1, 20].

Картина світу, репрезентована як концептуальна модель світу, охоплює суму знань індивіда, етносу про предмети об'єктивної дійсності. Концептуальна модель світу складається з груп і понять. Формою її вираження є мовна модель світу у вигляді семантичних полів, класів і відношень між ними. Як наслідок – концептуальна модель світу представляє той чи той рівень народного знання про зовнішній світ.

Мовна картина світу поетів – це концептуальна картина світу в її вербалізованій формі, що, відповідно до загального визначення поезії, є мистецтвом образного вираження думки у слові, або словесною художньою творчістю.

Орієнтація неокласиків на взаємозв'язок поезії і філософії пов'язана з концептуальними положеннями Гегеля про співвідношення мистецтва і філософії як форм свідомості, що мають свій смисл і призначення в системі культури, розглядаючи буття людини через культурну традицію.

Незалежно від джерел, неокласицизм початку ХХ сторіччя (німецький, польський, російський) був орієнтований на єдині філософські і культурологічні тенденції (концепція людини-артиста Ф. Ніцше і «Філософія присмерковості» О. Шпенглера) в осмисленні культурно-ціннісних домінант, що перебувають по той бік природної казуальності. Тобто поезія, як почуттєва царина, вимагала критеріїв, які встановлює саме філософія як учення про розумове світовідчуття. Діяльність гуманітарія розумілася як «трансцендентальна формотворчість», що типологічно співвідноситься з неокласицистичною настановою на жанрове формовираження історико-міфологічної емблематики, звернення до сонету як художньої цілісності, у якій утримується у знятому вигляді духовна пам'ять культури [10, 6].

Концептуальний простір поезій неокласиків співзвучний з філософськими поглядами Сократа, Платона, Аристотеля (з їх радикальною переорієнтацією з осягнення природи на вивчення людини, її душі й морального світу [13, 67]).

Дослідження концепту *серце* є актуальним з огляду на його значущість не лише в українській лінгвокультурі, але й у системі мовної картини світу індивідуального художньо-образного смислоутворення.

Вивчення такої складної мовної одиниці як *серце* у мовній картині світу можливе за допомогою категорії концепта, так як концептуальний аналіз уможливило виявлення деяких смислів, які інтегровані словом і пояснюють особливості його використання у мові.

Для світоглядно-ціннісної свідомості української культури характерне висунання на передній план того, що є корінням морального життя, *серця* як метафори інтимних глибин душі [11, 746]. Цей архетип «філософії серця» розкривається як принцип індивідуальності та орган відчуття Бога (П. Юркевич), як мікросвіт, вираження внутрішності людини, основа людяності (Г. Сковорода), як шлях до ідеалу та гармонії з природою (Т. Шевченко), як джерело надії, передчуття, провидіння (П. Куліш) та ключ до «господарства душі», її мандрівок у вічність, сферу добра й краси (М. Гоголь) [7, 289].

Філософізм концепту *серце* пов'язаний з ідеєю двосвітовості буття, його поділом на «внутрішній» та «зовнішній» світ, з ідеєю подільності природи людини на «сердечну» (глибинно-емоційну, таємничу, надчуттєву, ірраціональну) та інтелектуально-раціональну сфери. У християнському розумінні ця філософія ґрунтується на ідеї побудови людської моралі на «палаючому серці» людини як органа відчуття Бога і протистоїть античному (сократівському) розумінню моральності як функції від розумності людей та знання [7, 290]. Образ «палаючого серця» входить у побут громадського життя в Україні.

Дихотомія *серце – життя* виступає як біологічним, так і духовним та психічним центром сприйняття світу неокласиками, що поєднує українське ментальне та європейське начало.

Так, Л. Темченко чітко висвітлює їх філософсько-естетичну програму: 1) етична настанова, спрямована на «благоговіння перед життям» (А. Швейцер) у формулі творчого злиття зі «світливим життям» (М. Рильський); 2) соціологічна вимога на «перетворення духовного життя на духовне виробництво» (М. Вебер) як творчої праці «для майбутніх поколінь» (М. Зеров); 3) поєднання аполлонівсько-фаустівського пізнання природи, реалізованого в прихильності до циклічного сприйняття світу (М. Драй-Хмара, М. Зеров) [10, 6–7].

О. Черевченко вказує на те, що філософсько-естетичним тлом українського неокласицизму стала концепція софійності. Головна її ідея – утвердження мудрості і краси світобудови, творення світу як розумного мистецтва. Тому в художньо-естетичній парадигмі неокласиків концептуальна роль належить смисловій і функціональній єдності добра і краси як праоснови гармонійного світоустрою, саме ці категорії визначили тематику і проблематику їхнього творчого доробку [13].

Відповідно, варто говорити, як зазначає В. Жайворонок, про загальнолюдську концептуалізацію реальності, тобто загальнолюдський поняттєвий універсам, так і про національну її концептуалізацію, що включає специфічні для тієї чи тієї культури аспекти світосприймання. І там і там у центрі мікро- чи макрокосму стоїть людина як розумна істота та її уявлення про середовище, в якому вона існує (зовнішній, реальний світ), а також про саму себе як вмістилище внутрішнього, ірреального світу [3, 11].

Г. Сковороді належить ідея філософії серця з погляду «внутрішньої людини», того боку мікросвіту, який здатний втілювати символічне буття. А це символічне буття охоплює не тільки біблійну мудрість, а й знаковий менталітет української нації. За поглядами українських діячів (Т. Шевченка, М. Костомарова, П. Куліша, В. Білозерського та ін.), національна культура та історія України – це втілення серця.

Семантика концепту *серце* об'єктивується насамперед ментальною інформацією етносу і є носієм етнічного коду нації, оскільки через нього проходять основні параметри людської діяльності (пам'ять, совість, мислення тощо).

Асоціативно-образний потенціал концепту *серце* у мовній картині світу поетів-неокласиків відображає дуалістичність природи людини і обумовлений чинністю його функцій.

Утрадиційнене асоціативно-образне зближення фіксує поза поетичним текстом образна модель *серце – душа*. Народнопісенність мікроконтекстів з аналізованою прикладковою структурою підтримується характерною сполучуваністю з дієсловами *б'ється, горить*, адже серце людини – джерело і концентрація усіх відчуттів, емоцій та переживань. Саме із цим органом пов'язані психічні процеси, локалізовані у грудній клітині, а тому серце має психофізіологічну природу і супроводжує різноманітне виявлення настрою або стану. Наприклад: *Ні! Інше щось, чого ніхто не зна / (Чи знає всяк, не вмючи назвати), / Горить у серці. Вічна вишина, / Вона одна уміє розгадати!* [9, 97]; *Мій тулуб шмєє сміється, / а «я» виходить із тюрми. / Повільним ритмом серце б'ється, / і стеле далеч килими* [5, 184].

Означені семи потрапляють у площину філософської проблеми «особа – суспільство». Контекстуальне оточення розкриває новий значеннєвий компонент концепту *серце*: символ життя.

На індивідуально-авторських асоціаціях вибудовано семантичне поле концепту *серце*, яке функціонує зі значенням:

- *радість: Від серця до серця / перескакує іскра; / з кожних грудей уже прискає / жар, що їх сповнив ущєрть* [5, 241];
- *відчуття: Не знаю, не знаю, не знаю, / Як душу твою відновить. / Я вірною тінню буваю / Над тим, що у серці горить* [12, 93]; *Ні! Інше щось, чого ніхто не зна / (Чи знає всяк, не вмючи назвати), / Горить у серці. Вічна вишина, / Вона одна уміє розгадати!* [9, 97];
- *любов: І ти смієшся, й день яснєє, / І серце б'ється, як в огні, / І вид пречистої надії / Стоїть у синій глибині* [9, 114].

Серце може виконувати функцію очей, мовного апарату, легень, вух: *Натхнення, втіху чую я тоді, / Коли учусь у давнього митця, / Але, безжурні, горді, молоді, / Лише майбутнім дихають серця* [12, 60]; *Їх єднає в цю хвилину / серця спільний ритм і стук, / буде в них душа єдина, / що не знатимє розпук* [5, 314].

У циклі поезій М. Рильського «3 сердечних глибин» лексема *серце* представлена як центр організму. У бінарній опозиції *серце – очі* спостерігаємо взаємозалежність цих органів один від одного: спочатку бачить серце, а потім очі, і навпаки. Наприклад: *Але чи знаєш ти, як серцем всім заплакав, / Коли один зостався!?* [9, 68]; *Я полюбив вітри гарячі і дикі пахоці з полів, / Ніколи серце не заплаче, бо все обернєтьє на сів* [5, 58].

Відповідно до тих епітетів, які застосовуються до лексеми *серце*, маємо певну картину характеристик поетичних образів. Так, у Ю. Клена: *Над серцем столлєним несутьє хмари, і вітер рве намети золоті. / Ліси, ліси горають, немов пожари, і затишно у синій самоті* [5, 60]; *Там скальди їм складатимуть пісні, там чисті й серцем яснощирі / Жінки, що схожі на валькірії, і мить коротка там дана весні* [5, 40].

Серце – орган, який потребує опіки і турботи, вразливий і чуттєвий, тому потребує бережного ставлення. Фіксуємо наступне у того ж поета-неокласика: *Здєри березову кору і серце нею дбайливо закутай* [5, 63].

За своїм смисловим наповненням концепт *серце* близький до концепту *любов*, адже останній також є центром емоцій та переживань і локалізується у грудній клітині, виражає найсильніше

внутрішнє почуття («У любовному пориві людина виривається за межі свого «Я»: це, може, найкраще, що придумала Природа, щоб усі ми мали можливість у подоланні себе рухатися до чогось іншого. Не його вабить до мене, а мене до нього» (Х. Ортега-і-Гассет) [6, 597]): *Я скрізь з тобою. І любов, і / пристрасть / міцніють в серці, з'єднані навек, / А ти поглянеш – і побачу квіти / Поблідлі в росах...*[12, 97].

Отже, семантика концепту *серце* містить метафоричні і метонімічні перенесення, в основу яких покладено уявлення про *серце* як центральний орган людини, що є осереддям сфери почуттів.

Концепт *серце* у поетичному мовленні неокласиків належить до базових культурних кодів та відображає і загальнолюдські цінності, і особливості світобачення поетів. Структуру досліджуваного концепту становлять переважно компоненти, що характеризують його як константу української етносвідомості.

Список використаних джерел

1. Бехта І. А. Концептосфера у динаміці (текст і дискурс у світлі когнітивно-дискурсної парадигми) / І. А. Бехта // Мова і концептуальні картини світу : зб. наук. пр. – К., 2001. – № 5. – С. 15–22.
2. Драй-Хмара М. Вибране / М. Драй-Хмара. – К., 1989. – 349 с.
3. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика. Нариси : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Н. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с. – Бібліогр.: С. 249–261.
4. Зеров М. К. Твори. В 2 т. Т. 2. Поезії. Переклади / М. К. Зеров ; упоряд. Г. Г. Кочур, Д. В. Палючко. – К. : Дніпро, 1990. – 843 с.
5. Клен Ю. Вибране / Ю. Клен ; упоряд., авт. передм. та приміт. Ю. Ковалів. – К. : Дніпро, 1991. – 461 с.
6. Основи психології / за заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. – К. : Либідь, 1995. – 632 с.
7. Проблеми теорії ментальності / відп. ред. М. В. Попович. – К. : Наук. думка, 2006. – 408 с.
8. Рильський М. Вибрані твори. У 2 т. Т. 1. Вірші. Поєми ; вступ. ст. В. Є. Панченка ; уклад. В. Л. Колесник, В. Є. Панченко, А. Я. Слободяник ; худож. оформ. та іл. М. І. Стратілата / М. Рильський. – К. : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2005. – 608 с. – (Сер. «Бібліотека української літературної енциклопедії: вершини письменства»).
9. Темченко Л. В. Український неокласицизм 20-х рр. ХХ ст.: генезис, естетика, поетика : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 «Українська література» / Л. В. Темченко. – Дніпропетровськ, 1997. – 167 с.
10. Тлумачний словник української мови / за ред. д-ра філол. наук, проф. В. С. Калашника. – 2-ге вид., випр. і допов. – Х. : Прапор, 2005. – 992 с.
11. Филипович П. П. Поезії / Филипович П. П. – К., 1989. – 196 с.
12. Черевченко О. Античні та біблійні ремінісценції у поетичному дискурсі українських неокласиків / Олександр Черевченко // Слово і час. – 2004. – № 8. – С. 65–74.

Summary. In the article we speak about the peculiarities of language representation of the concept «heart» in the discourse. Also we analyze the stylistic means with the help of author's individual peculiarities of the language outlook and poeticoethnical imagination.

The scientific exploration indicated that the implementation of the dominant trends in aesthetic language of neoclassical poets due to realizing of such categories as a linguistic picture of the world, conceptual picture of the world and concept.

The conceptual picture of the world of neoclassical poets recorded shaped individual authors features that was realized on cognitive and linguo-cultural level of verbalized concept of «heart».

The features of the operation concept of «heart» – the dynamics of individual artistic and imaginative word formation.

The verbalized content of the concept of «heart» is in the neo-classical poetic's texts that reflect trends of intellectualization of Ukrainian literary and linguistic practices of the twentieth century.

The description sense of mental information of «heart» concept requires the use of nominative, lexical-semantic and associative modeling, detection of semantic-cognitive content, in general to determine its cultural and aesthetic sense fully.

It conducts parallels between concepts of «heart» and «love», and highlights the similarities in their semantic content. Focuses on the importance of the concept of «heart» in Ukrainian linguaculture.

Key words: concept, linguistic picture of the world, concept space.

Отримано: 14.07.2014 р.